

що виявляються в різних формах. Важливу роль у цьому відіграє інститут кураторства, який сприяє активізації студентів, зростанню їхньої відповідальності за власну освіту культурологічну підготовленість.

Культурологічна підготовленість педагога – це міра та спосіб присвоєння цінностей культури та вміння передати їх підопічним. Ця діяльність педагога, предметно проявляючись у цінностях культури, виступає соціокультурною спадкоємністю людства, його самоусвідомлення, засобом і чинником формування певного типу людської особистості. Культурологічна підготовленість студента – це система особистісних якостей, які закономірно проявляються на етапах професійного розвитку. Культурологічний зміст виховання сучасного студентства характеризується тим, що воно засвоює загальнолюдські цінності, діяльність – культуротворчістю, а поведінку – незалежністю та саморегуляцією [2, с. 261].

Студентство відіграє визначну роль у становленні нової моделі університету, його нового соціокультурного середовища. Важливими рисами «покоління пехт» є падіння довіри до авторитетів і традиційних джерел знань, висока технологічність, висока самооцінка та дружні партнерські стосунки з батьками. Тому все це потребує розвитку педагогіки співпраці й партнерства в українській вищій освіті, а також сприяє цьому розвитку. Отже, в основі культурологічної парадигми економічної університетської освіти в Україні лежить нова парадигма стосунків між суб'єктами навчання. Учасників педагогічної взаємодії об'єднує зацікавленість у спільному навчальному об'єкті, що має предметно-практичну, пізнавальну і ціннісну значущість. Соціокультурний розвиток особистості майбутнього фахівця з економіки

та економічної науки є і метою і результатом культурологічної підготовки.

1. Етика в освіті та культурі України. Круглий стіл [В. Малахов, Т. Дерев'янка та ін.]. – К.: Дух і літера, 2004. – № 13–14. – С. 341–377. 2. *Іванова Т. В.* Культурологіческая подготовка будущего учителя / Т. В. Иванова. – К.: ЦВП, 2005. – 282 с. 3. *Культурология. Интегративный курс: учеб. пособие.* / И. Е. Волошко, Б. Г. Мачульский, А. А. Машталер и др. – К.: КНУ, 2009. – 383 с. 4. *Лактіонова Г.* Концепт покоління / Г. М. Лактіонова // Концептосфера педагогічної освіти: Матеріали філософсько-методологічного семінару «Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти» [авт. ідеї і упор. Т. П. Усатенко]. – К. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2010. – 299 с. 5. *Мамардашвили М. К.* Наука и культура / М. К. Мамардашвили // Методологические проблемы историко-научных исследований. – М., 1982. – С. 38–57. 6. *Молчанова А. О.* Аксіологічний підхід у діяльності педагогів професійно-технічних навчальних закладів / А. О. Молчанова // Аксіологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога [мон. / за заг. ред. Л. О. Хомич]. – К.; Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2010. – 143 с. 7. *Сильвестров В. В.* Філософское обоснование теории и истории культуры / В. В. Сильвестров. – М.: Изд-во все. заочн. политех. ин-та, 1990. – 239 с. 8. *Скотний В. Г.* Філософія символічного світу. Цінності / В. Г. Скотний // Філософія: Історичний і систематичний курс. – К.: Знання України, 2005. – 575 с. 9. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество. / П. А. Сорокин; [пер. с англ. / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов.]. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с. 10. *Султанова Л. Ю.* Теоретичні засади педагогічної аксіології в системі підготовки майбутнього педагога / Л. Ю. Султанова // Аксіологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога: [кол. мон. / за заг. ред. Л. О. Хомич]. – К.; Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2010. – 143 с. 11. *Усатенко Т. П.* Українознавча ціннісно-смысловая концептосфера – важливий чинник у підготовці майбутнього педагога / Т. П. Усатенко // Аксіологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога: [кол. мон. / за заг. ред. Л. О. Хомич]. – К.; Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2010. – 143 с. 12. *Хейстер И. М.* К вопросу о моделировании объема знаний выпускников вуза / И. М. Хейстер // Научная организация труда в вузе. – М., 1989. 13. *Хомич Л. О.* Аксіологічні основи професійної підготовки майбутнього вчителя / Л. О. Хомич // Аксіологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога: [кол. мон. / за заг. ред. Л. О. Хомич]. – К. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2010. – 143 с.

Лілія Ожоган

### Філософія Ж.-М. Гюйо у просторі творчих експериментів Володимира Винниченка-прозаїка

*У статті окреслено основні філософсько-світоглядні засади творчості Володимира Винниченка, з'ясовано своєрідність художнього переосмислення українським митцем філософських ідей відомого французького мислителя другої половини XIX ст. Ж.-М. Гюйо.*

*In the article the major philosophical and ideological principles of Volodymyr Vynnychenko's creative work as well as his artistic rethinking and transformation of the philosophical ideas of J.-M. Guyot, a prominent French thinker of the second half of the 19th century are outlined.*

Прикметною ознакою української літератури порубіжжя XIX–XX ст. є оприявлення в ній типу письменника-мислителя (*Noto philosophicus*), репрезентованого іменами таких яскравих талановитих митців молодшої генерації, як Леся Українка, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Михайло Яцків, Гнат Хоткевич та ін. З-поміж них особливе місце належить Володимирові Винниченку, творча й політична діяльність якого майже від самого початку означена пошуками нової моралі, нової філософії, які змогли б в умовах тотальної дисгармонії (назву «Дисгармонія» мала його перша драматична п'єса) згармонізувати людину, суспільство, націю. Ці спрямування цілком відповідали потребам «епохи розпаду» (Ф. Ніцше) з її кризами цивілізаційних, культурних цінностей та ідеалів і тогочасним настроєм у суспільстві. Як стверджував на початку XX ст. М. Сріблянський, «... життя знову ж таки викликає і потребує іншого, oprich задоволення матеріального, воно висуває потреби духовної своєї істоти, і тому кличе на кон мораль, естетику, філософію» [10, с. 24]. Наголошуючи також, що «в цьому напрямку письменство наше почало розвивати досить значну енергію за останні роки...», відомий критик «Української хати» передусім мав на увазі В. Винниченка,

котрий своєю творчістю активно долучився до морально-філософського дискурсу модерної доби довкола питань людини, її буттєвої закоріненості і перспектив. Для професійного революціонера, соціал-демократа, що сприймав дійсність як експериментальний майданчик перевірки тих чи тих теорій (напрочуд промовистим є його зізнання одній близькій знайомій – Люсі Гольдмерштейн: «...маю перевірити в реальному житті деякі чисто абстрактні, філософські, так сказати, свої виводи. Для цього треба побувати у різних сферах, колах, пожити з багатьма людьми і до всіх придивлятися з напруженою увагою» [9, № 140, с. 90]), література постане своєрідною лабораторією, де він здійснюватиме «експериментальну перевірку» різних ідей (почасти зовсім протилежних), випробуючи їх на міцність. У перші десятиліття XX ст. з'являється ціла низка романів Винниченка («По-свій», «Божки», «Чесність з собою», «Заповіт батьків», «Рівновага», «Хочу!», «Записки кирпатого Мефистофеля»), в яких письменник театральню розігрує багатоголосу драму філософських смислів, що давало змогу різними очима і з різних закутків сприйняти їх і визначити їхню вартість. І чи не найвиразніше відлунуватимуть у тій драмі ідеї, мотиви відомого французького любомудра другої половини

XIX ст. – Жана Марі Гюйо. Показово, що ремінісценціями, алюзіями, прямими і непрямими цитатами із філософських праць цього популярного на зламі віків мислителя наповнені не лише художні твори, а й щоденникові записи, епістолярій, публіцистика Володимира Винниченка. Таке очевидне захоплення українського письменника філософією Гюйо давало змогу численним винниченкознавцям (Р. Багрій-Пігулик, Т. Гундоровій, Л. Мороз, В. Панченку, Г. Сиваченко та ін.) у своїх дослідженнях констатувати цей факт, однак далі простої констатації вчені так і не пішли. Отож і до сьогодні проблема «Винниченко і Гюйо» залишається не розв'язаною. Відтак метою нашої наукової розвідки є розкриття своєрідності художнього осмислення В. Винниченком-прозаїком філософських ідей Ж.-М. Гюйо.

Жан Марі Гюйо був одним із найпопулярніших філософів порубіжної епохи. Напевне, за популярністю з ним міг би позмагатися хіба-що Фрідріх Ніцше. Зауважимо, що німецький автор Заратустри також не уникнув захоплення ідеями талановитого французького мислителя, життя якого трагічно обірвалося у розквіті сил. За твердженням Альфреда Фульє, книга Гюйо «Нариси моралі без зобов'язання і санкції» (*Esquisse d'une morale sans obligation, ni sanction*, 1884) постійно знаходилася на столі Ніцше. Висловимо припущення, що саме вона надихне німецького мислителя на написання таких праць, як «Потойбіч добра і зла», «Генеалогія моралі», які є своєрідним відгуком на твір французького філософа. Властиво не можна не помітити дивовижної суголосності поглядів цих Любомудрів. Тож цілком закономірною була поява низки наукових студій (зокрема, «Ніцше і Гюйо» (1902 р.) І. Іванова, «Культурно-етические идеалы Гюйо и Ницше» (1902 р.) М. Шварца), в яких здійснювався зіставний аналіз морально-етических учень цих обох непересічних мислителів. Ідеї автора «Нарисів моралі без зобов'язання і санкції» знайшли відбиток і в концепціях Макса Вебера, Анрі Бергсона. Принагідно зазначимо, що останньому випало два роки слухати лекції молодого двадцятирічного викладача філософії Ж.-М. Гюйо в одному із найпрестижніших ліцеїв Кондорсе у Парижі.

Філософія французького Любомудра мала чимало прихильників та послідовників на території тогочасної Російської імперії. Тут, розпочинаючи з 90-х років XIX ст., активно друкуються в перекладах російською мовою всі основні праці Гюйо, виходить у світ 5-томне видання його творів (1898–1901 рр.). До вчення французького мислителя виявляли зацікавленість відомі філософи, митці, літературознавці, політики (В. Соловйов, М. Горький, В. Г. Плеханов, Д. М. Овсяніко-Куликовський, П. О. Кропоткін, А. Ф. Коні та ін.). Завдяки діяльності тих чи тих викладачів ідеї Гюйо поширювались у студентському середовищі. Так, наприклад, Микола Реріх у 90 рр. XIX ст. слухав лекцію «Про французького філософа-поета Ж.-М. Гюйо» судового діяча і письменника, одного із засновників Юридичного товариства при Петербурзькому університеті А. Ф. Коні. Варто зауважити, що вчення автора фундаментального дослідження «Іррелігійність майбутнього» (*L'Irreligion de l'avenir*, 1887) своїм вписуванням у культурний простір Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. зобов'язане насамперед, на нашу думку, масонському руху, в якому тоді, за слухним твердженням М. Бердяєва, домінували напрями «атеїстичні й войовничо антихристиянські» [1, с. 108]. Масонство пропагувало головні ідеї «іррелігійності» та «моралі без зобов'язання і санкції» Гюйо, оскільки вони, певним чином, збігалися з основними його програвомовними положеннями.

Праці французького мислителя знайдуть чимало своїх шанувальників і в українських культурно-мистецьких колах. Леся Українка покликається на його твори «Мистецтво з погляду соціології» та «Сучасна психологія». Неабиякий вплив матиме філософія Гюйо на відомого критика початку XX ст. М. Євшана. Надзвичайно близьким виявиться вчення автора «Іррелігійності майбутнього» Володимирові Винниченку.

Досліджуючи творчість українського письменника, можна помітити, що десь приблизно з 1906 р. він уводить у простір своїх художніх експериментів ідеї Ж.-М. Гюйо. Як відомо, наскрізними у розмислах французького філософа є етичні проблеми. І це не даремно, адже він був переконаний, що «інтелектуальні якості, особливо знання, уміння, освіта, менш вартісніші для раси, ніж її моральне і фізичне здоров'я» [4, с. 77]. Мислитель потрактував етику як учення про засоби, за допомогою яких досягається мета, поставлена самою природою – зростання і розвиток життя. Згідно з Гюйо, «у нашій моралі нема надприродного принципу, все випливає із самого життя та із сили, схованої в ньому, життя саме створює для себе закон у своєму пристрасному прагненні до безперервного розвитку» [5, с. 373]. Отже, моральне не потребує жодного примусу, жодного примусового обов'язку, жодної санкції зверху, воно розвивається в нас уже внаслідок потреби жити повним, інтенсивним і плодючим життям так, як живе природа. Саме ця ідея моралі «без примусу і санкції зверху» буде визначальною для всієї творчості В. Винниченка. Жаданням повного, інтенсивного життя перейняті більшість його героїв (Вадим Стельмашенко («По-свій», «Божки»), Таня, Мері («Рівновага»), Яків Михайлюк («Записки кирпатого Мефістофеля»), Андрій Халепа («Хочу!»). Одначе їхні життєві настанови наштовхуються на традиційні моральні закони. Вони повсякчас потрапляють у пастки антиномії старої моралі, що із-зовні приписує особистості цілу систему заборон, і нової моралі (свободи). Із зазначеною антиномією пов'язана інша: людина – соціальна істота і людина – природна істота. У першому випадку вона підпорядкована загальним правилам, які діють для всіх, натомість в іншому – вибудовує власні закони, зважаючи на закони природи. У новелі «Момент» чітко увиразнена ця колізія між природним світом і світом людським. Герой-оповідач, опинившись у межовій ситуації, спізнавши відчуття страху перед смертю, спостерігає «за великим прекрасним процесом життя у лісі», де «дві пташки несподівано зливались в обіймах», де «літали сплетені коханням метелики або в щасливому безсиллі сиділи на листку й поводили вусиками», де в «траві парами кишіли кузьки», і зненацька для себе усвідомлює всю велич природного, інстинктивного буття і всю безглуздість морального облаштування соціуму: «Люблю я цей процес у лісі, полі! Чистий він, не скалічений цими мораліями людей, не заслинений лицемір'ям похоті, сильний, одвертий, простий. Люблю цих кузьок, пташок, цих маленьких несвідомих протестантів проти лицемір'я старшого брата свого – людини» [2, с. 129]. Аби вирватись із тенет антиномії, аби зберегти справжню самоповагу і віру в себе, герої Винниченка бунтують супроти усього загальноприйнятого, супроти різних догм (божків), призначення яких – тільки примус та покарання. «Я не уклонюсь моралі батога, не уклонюсь мертвим божкам з одбитими носами, яких мої судді принесли з пустель Єгипту й яких звуть справедливістю, правдою, благом – мораллю» [3, с. 340], – запевняє Вадим Стельмашенко, головний персонаж роману «По-свій», коли наштовхується на осуд оточення, яке оголошує йому бойкот через небажання одружитися із не коханою жінкою, що чекає від нього дитину. Бунт, що супроводжується

творенням індивідом власних правил життя, творенням нової моралі, сприймається загалом як вияв демонічного, злочинного, натомість сам письменник потрактовує його як необхідний і закономірний вияв свободи особистості. Така позиція українського митця була близькою до позиції французького мислителя, який у своїй моральній філософії відродить поняття «аномія» (від фр. *anomie* – буквально «беззаконня», «безнормовість» – від грец. *α* – заперечна частка + *nomos* – закон), уживане ще в працях античних любу мудрів (давньогрецьке «*anomos*» означає «беззаконний», «некерований»). Для Еврипіда воно символізувало жорстокість буття, закони якого не підвладні людині. Платон використовував його для позначення анархії, безладу, беззаконня, нестриманості і несправедливості). На відміну від античних філософів, Ж.-М. Гюйо розглядав аномію як позитивне явище – звільнення індивіда з-під влади догматичних приписів. Прикметно, що автор «Нарисів моралі без зобов'язання і санкції» невинно і цілеспрямовано боровся супроти всіляких догм, і насамперед релігійних. Він порівнював догму із якорем, який зупиняє корабель на його шляху, прикріплюючи його до мілини, тоді як безмежний і вільний океан (природа) кличуть і ваблять до себе людину. Як наголошував мислитель: «...догма тримає вас у своїх руках, володіє і керує вами всупереч вашому бажанню; вона зміцнюється у вашому серці і робить нерухомою вашу думку» [6, с. 90]. За Гюйо, слідування догмі – це не лише різновид певної гносеологічної надщербності, а й прояв моральної недосконалої: догматична віра зумовлює нетерпимість, котра – і теоретично, і практично – походить із віри в абсолютне, зокрема – в абсолютність теологічних санкцій, які виправдовують цю нетерпимість.

Нетерпимість до Іншого, до його особистісного вибору, почувань і думок – це те, що постійно непокоїло Винниченка-політика і художника, це те, із чим він постійно зіштовхувався, передусім у близькому середовищі революціонерів-соціалістів. Як писатиме він у листі до М. Горького: «я хочу, щоб Я не було затерте Ми, щоб Ми складалося з великих оригінальних Я, щоб був синтез Я і Ти, а не абстрактне безбарвне Ми. Знищити пошук, ініціативу, творчість я не хочу. А шукають і творять ті, хто невдоволений і сильний» [8, с. 457]. Сповідувана В. Винниченком концепція життя як творчої, активної сили суголосна філософії Ж.-М. Гюйо, в якій виокремлюється поняття «моральної плодючості». Згідно з вченням французького мислителя, людина наділена моральною плодючістю. Відтак життя індивідуальне має розтрачуватись для інших, задля інших. І при цьому, що більше організм набуває, то більше він має роздаровувати, витратити – це закон життя. Цього вимагає наша природа – адже рослина мусить квітнути, хоча за квітанням приходить смерть. Автор «Іррелігійності майбутнього» стверджував, що життя «може бути збережене тільки у постійній його віддачі, збагачене – тільки у постійному роздаруванні» [4, с. 138]. Власне, майже в унісон із Гюйо Винниченко не раз зізнаватиметься: «А мені іноді так хочеться давати людям, давати якомога більше, давати не тільки те, що я даю своєю творчістю, але всім, чим тільки зможу. Але... давати можуть тільки ті, хто має багато» [9, № 141, 93]; «При маленькій надбавці сил я почуваю велику, пекучу, ридаючу любов до всього живущого, а найпаче страждаючого» [9, № 140, с. 87–88]; «Ця енергія, ця надмірність сил збезсилює мене» [9, № 140, с. 88]. Відчуття надлишку життєвої енергії викликає в героїв українського митця потребу діяти на користь інших. Вони вбачають свій обов'язок у тому, щоб зробити щасливими людей нещасних, скривджених, слабких. І саме відчуття

обов'язку спонукає їх до самопожертви. Як стверджуватиме Гюйо: «Обов'язок – це надмір життя, яке прагне проявитися у дії, пожертвувати собою» [4, с. 61]. Так, наприклад, Вадим Стельмашенко («По-свій»), познайомившись на запланній із Наташеною, переймається неймовірно жалістю до цієї негарної дівчини, яка зневірилась у собі і вже втратила надію на жіноче щастя. Пробуджене почуття жалю підштовхує героя-революціонера до вироблення цілої програми «ощасливлення» жінки, реалізація якої відбувається за схемою Гюйо: почуття-сила має врешті-решт перетворитися в ідею-силу [4, с. 46]. Як зізнається Стельмашенко: «...коли в мені виникає яке-небудь чуття, воно зараз же шукає чогось, без чого не може перейти в дію. Воно шукає ідею, яка мусить оплодотворити його». Відтак герой роману «По-свій» здійснює експеримент і над собою, і над дівчиною: «Але чому б я не міг так само пожертвувати собою для Наташі, як жертвую для тих Наташ, які зветься народом? Чому б я не міг, наприклад, дати їй хоч на місяць-два те, чого вона ніколи не мала й не матиме, – кохання» [3, с. 324]. Однак цей експеримент, як і чимало експериментів інших персонажів Винниченка, зазнає фіаско. Власне, їм не вдається реалізувати настанову Гюйо: «Жити повним життям можна, тільки живучи для інших» [6, с. 276]. І, вочевидь, причини криються у їхній дисгармонічності, розчакнутій свідомості. Свого часу Леся Українка, розглядаючи образи героїв-самітників у драматургії Г. Гауптмана, проникливо виразить таку рису людей, позначених «відбитком перехідності», як «відсутність цілісності» [11, с. 138]. Відсутність цілісності – це найприкметніша ознака Винниченкових героїв. Саме вона позбавляє їх можливості стати носіями моральності, яку утверджував у своєму вченні Ж.-М. Гюйо. Адже згідно з французьким мислителем, моральність, ніщо інше, як єдність, гармонія людської істоти, а аморальність – це роздвоєння, розщеплення між різними здібностями, які лише обмежують одна іншу. Протиріччя між тілом і душею, розумом і почуттями виявляться для українського письменника та його героїв нездоланими. Вони неспроможні досягнути вищу свободу, оскільки не здатні приборкувати свої інстинкти.

Отож, якщо Ж.-М. Гюйо наголошував: «Здатність протистояти грубим і нестримним пристрастям є вищою свободою» [4, с. 55], то В. Винниченко у своїй творчості свідомо чи несвідомо демонстрував, що нездатність опанувати своїми жаданнями є брутальним свавіллям.

1. Бердяев Н. Жозеф де Местр и масонство / Н. Бердяев // Масонство и русская культура / сост. В. И. Новиков. – М.: Искусство, 1998. – С. 97–109.
2. Винниченко В. Момент / В. Винниченко // Винниченко В. Раб краси: Оповідання, повість, щоденникові записи / упоряд., передм., приміт. В. Є. Панченко. – К.: Веселка, 1993. – С. 119–145.
3. Винниченко В. По-свій / Володимир Винниченко // Капрійські сюжети: «Італійська» проза Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка / упоряд. В. Панченко. – К.: «Факт», 2003. – С. 222–381.
4. Гюйо Ж.-М. Воспитание и наследственность: Социологическое исследование / Ж.-М. Гюйо; [пер. с франц. И. Нахамкиса. – 2-е изд. испр.]. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 224 с. – (Из наследия мировой социологии).
5. Гюйо Ж.-М. Задачи современной эстетики / Ж.-М. Гюйо; [пер. с франц. Л. Чудинова]. – СПб., 1898. – Т. 3. – 376 с.
6. Гюйо Ж.-М. Иррелигиозность будущего / Ж.-М. Гюйо; [пер. с франц., под ред. В. М. Фриче]. – М., 1909. – 383 с.
7. Гюйо Ж.-М. Нравственность без обязательства и без санкции / Ж.-М. Гюйо; [пер. с 7-ого франц. изд. Н. А. Критской], ред., авт. предисл. Н. К. Лебедев. – М.: Книгоиздательство «Голос труда», 1923. – 146 с.
8. Листи дружні – і сердиті (В. Винниченко – Є. Чикаленко – М. Горький – В. Ленін) // Капрійські сюжети: «Італійська» проза Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка / упоряд. В. Панченко. – К.: «Факт», 2003. – С. 441–469.
9. Миронець Н. Таємниці кохання Володимира Винниченка. Документальна повість / Н. Миронець // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – № 140. – С. 54–93; № 141. – С. 78–116.
10. Сріблянський М. Українське письменство 1908 / М. Сріблянський // Українська хата. – 1909. – № 1. – С. 18–24.
11. Українка Леся. Михаэль Крамер. Последняя драма Гергарта Гауптмана / Леся Українка // Леся Українка. Збір. тв.: у 12 т. – К.: Нак. думка, 1977. – Т. 8. – С. 132–154.